

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

5-2024

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Э.И.Ибрагимова, З.Т.Исаева Теоретические основы лексической системы языка в рамках синтагматики и парадигматики.....	203
Z.V.Alimova Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostonida “Xud” so‘zi va uning morfologik belgilari xususida	208
M.M.Asranova O‘zbek tilida siyosiy diskurs individualligini ta’minlovchi leksik va morfologik vositalar	213
O.M.Khudoyberdieva The significance of using idioms and collocations in english and uzbek dance terminology	218
G.S.Xolmurotova Tilshunoslikda terminologik tizimning aksiologik jihatlari.....	222
N.H.Sayfullayev, A.A.Mirzayeva Alisher Navoiyning “Nasoyim Ul-Muhabbat” asaridagi arab tilidan o‘zlashgan so‘zlar tahlili	226
N.A.Abdullayeva Tozalikning kishi salomatligiga ta’siri haqidagi o‘zbek va ingliz xalq maqollarining semantik tahlili	229
M.T.Qodirova Biznes diskursini metonimik modellashtirish.....	233
D.N.Satimova Ingliz va o‘zbek tillarining ekzistensial va noekzistensial shakllari: substandart leksik birliklar	240
V.A.Tangriyev Paulo Koeloning “Alkimyogar” asarining inglizcha va o‘zbekcha tarjimalaridagi paralingvistik vositalar	247
V.A.Giyosova Murojaat birliklarida aksiologik modallik ifodasi	254
R.Kahramanova The values of morphological indicators of quantitative words in dialects recorded on ancient monuments.....	260
I.M.Ataboyev Ta’na-dashnom konseptining madaniyatlararo farqlari: Ingliz va boshqa tillarda foydalanishni qiyosiy o‘rganish	264
M.E.Qodirova O‘zbek va ingliz tillarida san’atga oid terminlarning klassifikatsiyasi	270

UO'K: 811.81.373

TILSHUNOSLIKDA TERMINOLOGIK TIZIMNING AKSIOLOGIK JIHATLARI**АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В ЛИНГВИСТИКЕ****AXIOLOGICAL ASPECTS OF TERMINOLOGICAL SYSTEM IN LINGUISTICS****Xolmurotova Gulnora Sattorovna**

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqola tilshunoslikda terminologik tizimning aksiologik jihatlari tadqiqiga bag'ishlangan. Jumladan, o'zbek va ingliz tillari interyer dizayn sohasi terminologiyasini aksiologik jihatlari ibora va idiomalar tahlili asosida o'rganilgan. Shuningdek, unda zamonaviy terminshunoslikning antropotsentrik yo'nalishini hisobga olgan holda, terminologiyaning semantik xususiyatlarining o'ziga xosliklari haqida ham ma'lumotlar berilgan.

Maqola tadqiqoti terminologiya tizimini o'rganishni lingvistik nuqta nazardan olib borgan: maqolaning predmeti interyer dizayn sohasiga oid terminlarning semantik va aksiologik xususiyatlaridan iborat, maqsad interyer dizayn sohasi bo'yicha terminlarni qo'llashning eng samarali va o'ziga xos usullari aniqlash. Shu bilan birga, unda terminning barcha ta'riflari umumiy xususiyatlari, ya'ni maxsus, ilmiy, professional foydalanish bilan bog'liqligi ta'kidlangan. Terminlar - bu ma'lum bir maxsus bilim yoki faoliyat sohasi nazariyasining umumiy, konkret yoki mavhum tushunchasini bildiruvchi maxsus maqsadlar uchun tilning leksik birliklari va termin ma'lum terminologik tizimga kirishi uchun izchillik; maxsus ta'rifning mavjudligi; leksik birlikning ohangi va aniqligi; ifoda etishmasligi; stilistik noaniqlik; ob'ektivlik kabi xususiyatlarga ega bo'lishi kerakligi zikr etilgan. Maqolada ilmiy tahlil qilish uchun jahon va mahalliy tilshunoslarning ilmiy qarashlariga asoslanilgan.

Аннотация

Данная статья посвящена изучению аксиологических аспектов терминологической системы в лингвистике. В частности, на основе анализа идиом и фразеологизмов исследованы аксиологические аспекты узбекской и английской терминологии в области дизайна интерьера. Также приводятся сведения об особенностях семантических признаков терминологии с учетом антропоцентрической направленности современной терминологии.

В ходе исследования статьи осуществлено изучение терминологической системы с лингвистической точки зрения: предметом статьи являются семантические и аксиологические особенности терминов, относящихся к сфере дизайна интерьера, цель – определить наиболее эффективный и уникальные способы использования терминов в области дизайна интерьера. При этом подчеркивается, что все определения термина относятся к общим признакам, т.е. специальному, научному, профессиональному использованию. Термины — лексические единицы языка специального назначения, выражающие общее, конкретное или абстрактное понятие теории определенной специальной области знания или деятельности и соответствие термина вхождению в определенную терминологическую систему; наличие специального определения; тон и ясность лексической единицы; отсутствие экспрессии; стилистическая неоднозначность; упоминается, что он должен обладать таким свойством, как объективность. Статья основана на научных взглядах мировых и отечественных лингвистов для научного анализа.

Abstract

This article is devoted to the study of axiological aspects of the terminological system in linguistics. In particular, the axiological aspects of the interior design terminology of the Uzbek and English languages were studied based on the analysis of phrases and idioms. It also provides information about the peculiarities of the semantic features of the terminology, taking into account the anthropocentric direction of modern terminology.

During the research of the article, a study of the terminological system was carried out from a linguistic point of view: the subject of the article is the semantic and axiological features of terms related to the field of interior design, the goal is to determine the most effective and unique ways of using terms in the field of interior design. It is emphasized that all definitions of the term refer to general characteristics, i.e. special, scientific, professional use. Terms are lexical units of a special-purpose language that express a general, concrete or abstract concept of the theory of a certain special field of knowledge or activity and the correspondence of the term to entry into a certain terminological system; the presence of a special definition; tone and clarity of the lexical item; lack of expression; stylistic ambiguity; it is mentioned that it must have the property of objectivity. The article is based on the scientific views of world and domestic linguists for scientific analysis.

Kalit so'zlar: termin, interior designer, aksiologiya, qadriyat, idioma.

TILSHUNOSLIK

Ключевые слова: термин, дизайнер интерьера, аксиология, ценность, идиома.
Key words: term, interior designer, axiology, value, idiom.

KIRISH

Tilshunoslikda o'rnatilgan antropotsentrizm tamoyili inson subyekti orqali atrofda voqelikni o'rganishga qaratilgan gumanitar fanlarning turli sohalarida o'rtasida yaqin o'zaro ta'sirga olib keldi. E.S.Kubryakova fikricha ta'kidlaganidek, "Antropotsentrizm tadqiqotning alohida tamoyili sifatida ilmiy obyektlar birinchi navbatda inson uchun ularning roliga, hayotidagi maqsadiga qarab, inson shaxsini rivojlantirish va takomillashtirish funktsiyalariga ko'ra o'rganiladi" [3; 212-b].

Antropotsentrik burilishga muvofiq, tilshunoslikning aksiologiya bilan o'zaro ta'siri shakllanmoqda - insonning voqelikka qadriyat munosabatlari, uning dunyoning qiymat tuzilishini tushunish va inson faoliyatining turlarida qadriyatlarni o'zida mujassamlashtirish qobiliyati. Shunday qilib, tilshunoslikda antropotsentrik tamoyil til hodisalarini "til va odam" diadasida ko'rib chiqishga urinish bilan bog'liq, shu munosabat bilan aksiologiya va lingvoaksiologiyada antropotsentrizm tamoyilini hisobga olgan holda olib borilayotgan tadqiqotlarning ahamiyatini qadriyatlarni lingvistik tushunish doirasini kengaytirish imkon berishini qayd etish zarur [4; 5-b]. Qadriyatlarni tushuntirish til tizimining turli darajadagi birliklari tomonidan ifodalangan baholash orqali amalga oshiriladi, jumladan, terminlar orqali ham.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tilshunoslikda terminlarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va amal qilishiga keng e'tibor beriladi. XX asrning 30-yillari boshlarida terminologiya tilshunoslarning tadqiqot obyektiga aylandi. Zamonaviy tilshunoslikda turli bilim sohalarining maxsus lug'atini ifodalovchi terminologik birliklarni lingvistik tahlil qilish kuchayib bordi. Mahalliy va xorijiy mualliflarning ko'plab tadqiqotlari terminologiya masalalarini qamrab oldi. Xususan, V.V.Vinogradov, G.O.Vinokur, A.A.Reformatskiy, D.C.Lotte, V.M.Leychik, X.Felber, R.Doniyorov, A.Hojiyev, A.Madvaliyev, H.Dadaboyev, O.S.Axmedov, I.R.Ermatov, X.D.Paluanova, Sh.N.Abdullayeva, G'.M.Ismoilov, T.Tursunova, S.Grinev, A.Z.Abduraxmanova, L.N.Cherkasova, N.A.Minakova, M.M.Bekmurodov, Z.U.Xakiyeva, I.A. Klepalchenko, K.Sapayev kabilarning ishlarini e'tirof etish mumkin.

Zamonaviy ilm-fanda "termin" tushunchasiga turlicha qarashlar paydo bo'ldi. Albatta, ularning barchasi bir xil ma'noga ega, ammo shunga qaramay, ular bir-biridan biroz farq qildi, chunki ular o'rganishga turli yondashuvlarni ifodalaydi. Jumladan, V.P.Danilenko XX asrning 70-yillari oxiriga qadar (40-70-yillar oralig'ida yaratgan asarlarida) qator terminshunoslikka bag'ishlangan ilmiy ishlarni tahlil qilib, «termin» tushunchasiga 19 ta ta'rif [2]keltirdi. S.D.Shelov esa, XX asrning 80-90-yillari va XXI asr boshida terminning tabiatini oydinlashtirish, ta'riflarini qiyoslash va baholash maqsadida e'lon qilingan tilshunoslik va terminologiyaga oid ilmiy va o'quv nashrlari, lug'at va ma'lumotnomalardan olingan 31 ta ta'rifni tahlil qildi va ularni quyidagicha umumlashtirdi: *agar til belgisi (so'z birikmasi, so'z qo'shilmasi, alohida simvulli so'z birikmasi yoki so'z qo'shilmasi va h.k.) bilimning qaysidir sohasiga oid tushunchani ifodalasa va shunga muvofiq ushbu til belgisini anglatgan birliklar ongli ravishda tanlagan definitsiya (izoh, tushuncha)ga ega bo'lsa, u termindir* [6;795-799-b.].

O'zbek tilshunosi O.S. Ahmedov fikriga ko'ra, "terminlar aslida leksik-semantik jihatdan umumadabiy qolipga ega bo'lib, ular umumxalq tiliga muayyan terminologik tizim orqali o'tadi. Zero, terminlar va umumiste'moldagi so'zlar bir-birini to'ldiradigan leksik birliklardir" [1; 21-b.]. Darhaqiqat, terminlar umumxalq tili bo'lsa-da, ba'zan ular faqat ma'lum bir sohani anglatadi va shu sohaga oid millatning qadriyatlarini ham namoyon etadi. Albatta bu borada, interyer-dizayn sohasiga oid terminlarni tadqiq etish ham ahamiyat kasb etadi. Shu bois, terminlarning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berish maqsadida interyer-dizayn sohasiga oid terminlarning aksiologik xususiyatlaridagi o'ziga xosliklarni aniqlash maqolaning asosiy masalalaridan biridir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Zamonaviy jamiyatni dizayn va uning mahsulotlarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Faoliyatning bu turi tsivilizatsiyamizga madaniyatning uch turi: *ma'naviy*, *moddiy* va *ma'naviy-moddiy* shaklda mustahkam kirib keldi.

"Dizayn" so'zi lotincha "*desegno*"dan olingan, ya'ni dastavval "*designara*" (Lotin)→ "*disignrn*" (qad. italian)→ "*disegno*" (Italian)→ "*dessein*" (Fransuz)→ "*design*" (English) – bu

Uygʻonish davrida loyihalar, chizmalar va asarning gʻoyalari anglatadi. Keyinchalik Angliyada “dizayn” tushunchasi paydo boʻlib, u gʻoya, chizma, naqsh sifatida tarjima qilingan. Interyer dizayni (interior design) - dizaynni rejalashtirishning bir turi boʻlib, uning mavzusi meʼmoriy interyerning tuzilishi va asosiy maqsadi xonaning funksiyasini, subyekt-fazoviy muhitni va inson faoliyatini uygʻun birlikka olib kelishdir. Interer dizayni moʻljallangan makonning utilitar, estetik, texnik va konstruktiv va baʼzi hollarda badiiy va majoziy xususiyatlarini birlashtirish uchun moʻljallangan. Bundan koʻrinib turibdiki, mazkur soha oʻz terminologik tizimiga ham ega.

Dizayner xonaning tartibi, yorugʻlik, shamollatish tizimlari, akustikadan boshlab butun dizayn jarayonini boshqaradi; devor bezaklari: va mebelni joylashtirish va navigatsiya belgilarini oʻrnatish bilan yakunlanadi. Shu bois, interyer dizaynga oid terminlarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin. Biz buni oʻzbek va ingliz tillari misolida koʻramiz:

1) **Xonani yoritish dizayni:** oʻzb.: *filament lighting, accent lighting, almetry, baffle, flambeau, chinoiserie pendant light, bar lamp, lampshade, illuminator, lamp, floor lamp* va b.; ing.: *lampa, chiroq, shagʻam, moy chiroq, stol chiroq, shift yoritgich, qandil, osma chiroq, chilchiroq, shamchiroq.*

2) **Mebel dizayni:** ing.: *sofa, arm chair, table, wardrobe, acanthus leaf, abrasion wear, adaptation, air bed, angel bed, astragal, backsplat, bag table, ball & claw, balloon back chair, bar stool, barrel back, bassinet, ottoman, banquette, burjar* va b.; ing.: *taxmon, sandiq, kursi, tokcha, shkaf, divan, xontaxta, javon, belanchak, beshik, stul, stol, karavot, kuti, skameyka, parta* va b.

3) **Shamollatish tizimlari:** oʻzb.: *Whole-house ventilation, central ventilation, in-room air cleaners, hospital ventilation, smarthome ventilation, air conditioning, natural ventilation, window ventilator, pin page* va b.; ing.: *ventilyator, shamollatish tizimlari, konditsioner, soyabon, yelpigʻich* va b.

4) **Devor bezaklari:** oʻzb.: *abstract, anthemion, art glass, art object, boiserie, sketching, accent wall in the interior, abacus, acanthus, entablement/entablature, arabesque, arcatura, flying buttresses, atticus, basilica, cabochon, filigree, flock wallpaper* va b.; ing.: *ganchkori bezak, yogʻoch bezak, Kichik meʼmoriy koʻpikli devor bezaklari, kichik dekorativ elementlar, dekorativ devor aksessuarlari, dekorativ devor bezaklari, meʼmoriy bezak, gulqogʻoz* va h.;

5) **Xona bezaklari:** oʻzb.: *accessible design, accessories, afghan, grisaille, candle follower, cartouche, cassone, chevron, eggshell, endive* va b.; ing.: *aksesseuarlar, gulam, sham, kartina, soʻzana, xona gullari, sholcha, chimildiq* va b.

6) **Soha egasi:** oʻzb.: *decorator, designer, house decorator, interior decorator, room decorator* va b.; ing.: *bezovchi, dekorator, dizayner, uy dekoratori, interyer dekoratori, xona dekoratori* va b.

Sh. S. Xudaykulova taʼkidlaganidek, aksiolingvistik tadqiqotning vazifasi muayyan til vakili nutqiga xos *ibora, kognitiv mexanizm, muloqot strategiyasini* oʻrganish [5; 12-b.] asosida qaysi qadriyatlar til tashuvchisiga mansub guruhniki ekanligini aniqlashdan iborat. Shunday ekan, biz ham “interyer dizayn”ga oid terminlardan “devor” qatnashgan iboralar ustida toʻxtalmoqchimiz:

Devor — bino, uying tomni koʻtarib turuvchi yoki xonalarga ajratuvchi tik qismi. Mazkur soʻzdan quyidagi iboralar kelib chiqqan:

devorning ham qulogʻi bor – hushyor boʻlib gapirmoqqa undash. Mas.: *Bas qil deyman, koʻp gapirma behuda, Devorning ham qulogʻi bor, goʻrsoʻxta!* (H. Olimjon);

devorni ushlatib ketmoq – aldab ketmoq;

devor boʻlib qolmoq – qoʻrqinch yoki hayratdan rangi oqarib, serrayib turmoq. Mas.: *U yigitga tikilib turdi-da, hali shunaqami? deb yuziga bir shapaloq tushirdi. Yigit yuzini ushlagancha devor boʻlib qoldi.* (U.Nazarov, Birinchi uchrashuv);

devorga gapirmoq – gap uqmas yoki birovning gapiga quloq solmaydigan, loqaydlik bilan qaraydigan kishilarga qarata aytiladi. Mas.: **Devorga gapiryapmanmi?**;

devorga tanbur chertganday – birovning gapi, nasihati eʼtiborsiz qolganda ishlatiladigan ibora. Mas.: *Ming marta aytganman bu megajinga, bir nimani tayinlik qilib qoʻygin deb. Qayoqda, devorga tanbur chertganday.* (A.Muhiddin, Aybsiz aybdor);

devori qiyomat – hech narsa eshitmaydigan, qulogʻi tamoman bitgan; garang, kar;

TILSHUNOSLIK

rangi devor bo'lmoq – rangi oqarmoq yoki kulrang tusga kirmoq (charchoq, qo'rquv yoki g'azabdan). Mas.: *U rangi devor bo'lib, ko'llarini o'rikka tirab, qaddini rostladi, go'yo ikki opa-singilga qarashga uyalganday.* (O.Yoqubov, Er boshiga ish tushsa);

to'rt devor ichida yashamoq – tashqi olamdan, jamoatchilikdan ajralgan yoki majburan ajratilgan holda ichkarida qullarcha hayot kechirmoq. Mas.: *To'rt devor ichida yashab ado bo'layotgan Shahzodaxon bir kuni yuzini parang durra bilan yarim to'sib, eshik tirqishidan tashqariga mo'raladi.* (K. Yashin, Hamza) [7].

“Devor” – ingliz tiliga “wall” deb tarjima qilinadi, “wall” qatnashan inglizcha idiomalar ham mavjud, ulardan namunalar: 1) **back to the wall** – muammoni hal qila olmaganda va yordam so'rab murojaat qiladigan hech kimi bo'lmasa, “my back is to the wall” (suyanadigan hech kimim yo'q) deyishda ishlatiladi; 2) **Have your back against the wall** – o'zingizni himoya qilishingiz kerak bo'lgan qiyin vaziyatda bo'lish; 3) **up to the wall** – aqldan ozish darajasida bo'lmoq va to'g'ri o'ylay olmaslik yoki biror narsa yoki kimdir sizni shunday his qildirmoq; 4) **Come up against a brick wall** – agar muammoni hal qilmoqchi bo'lsangiz va har safar sizda yechim bor deb o'ylaganingizda, u ish bermasa; 5) **Hit the wall** – ushbu ibora ko'pincha sportchilar tomonidan jismoniy charchaganida va davom eta olmasligini his qilganda his-tuyg'ularini tasvirlash uchun ishlatiladi; 6) **talking to a brick wall** – sizni tinglamaydigan yoki tushunmaydigan odam bilan gaplashish; 7) **Chinese walls** – bitta biznesning ikki qismi boshqa qismi nima qilayotganlarini bilishni istamasa ishlatiladigan biznes ifodasi; 8) **to be stonewalled** – birov tomonidan ataylab mensimaslik; 9) **wall to wall** – butun maydonni to'ldiradigan narsani tasvirlash; 10) **Go to the wall** – umidsiz ahvolga tushib qolmoq, vayron bo'lmoq.

XULOSA

Demak, tilshunoslikda terminologik tizimning aksiologik jihatdan o'rganish zarur, unda nafaqat terminlar, ular ishtirokidagi frazeologik birliklar orqali umumiy madaniy va milliy-madaniy qadriyatlarining ifodalanishi, o'ziga xos semantika, majoziy mazmun va komponent tarkibiga ega ekanligi chuqur o'rganish imkoni bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Axmedov O.S. Ingliz va o'zbek tillarida soliq-bojxona terminlarining lingvistik tahlili va tarjima muammolari. – Filol. fanlari doktori ... diss. – Toshkent, 2019. – 231 b.
2. Даниленко В. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977.
3. Кубрякова, Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века: Сб. ст. – Москва: Институт языкознания РАН, 1995. – С. 212.
4. Мирошников, Ю. И. Аксиология: концепция эмотивизма / Ю. И. Мирошников. – Екатеринбург: Институт философии и права УрО РАН, 2007. – 164 с.
5. Xudaykulova Sh. S. O'zbek tili aksiologik leksikasining semantik-stilistik xususiyatlari: Filol. fan. bo'yicha falsafa dok. (PhD)... diss. avtoref. – Toshkent, 2022. – 48 b.
6. Шелов С.Д. Еще раз об определении понятия «термин» // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Лингвистика, 2010. № 4 (2). – С. 795-799.
7. <https://izoh.uz/word/devor>